

УДК 82.09 (049.32)

Єрмоленко С. Я.

**“ДО СЛОВЕЧКА, ДО СЛІВ’ЯТКА ПРИТУЛИСЯ,
МОЖЕ, ТАК ХОЧ МОВИ РІДНОЇ НАВЧИШСЯ”**

(Рецензія на монографію: Вокальчук Г.М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) / За ред. А.П. Грищенка: Монографія. – Рівне: Перспектива, 2004. – 524 с.)

Коли знайомишся зі словником Галини Вокальчук “Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект)”, ще раз переконаєшся в справедливості твердження, що пізнання рідної мови – процес безмежний. У словнику зібрано понад шість тисяч індивідуальних новотворів. Розташовані в алфавітному порядку, супроводжувані граматичною інформацією і поетичним контекстом, ці слова засвідчують, що нові лексичні номінації в поетичній мовотворчості народжуються постійно. Читач упізнає їх, бо вони споріднені із загальновідомими, узуальними словами, а проте відкривають несподіване в поетичному словотворенні, незвичне в звичному, звичайному.

За науковим терміном “авторський неологізм” постає непросто осмислення понять *узуальне слово – okazіональне слово – потенційне слово*. Якщо узуальне слово – це загальноновживане, зафіксоване в сучасних словниках слово, утворене за законами мовної системи, то okazіональне створюється тільки для певної конкретної ситуації спілкування, а потенційне, – наводить думку дослідників Г. Вокальчук, – це “лише місце в системі, позиція. Реалізоване не може бути одночасно потенційним” (стор. 19).

Розрізнення узуальних, okazіональних і потенційних слів ґрунтується на колективному досвіді, залежить від рівня освіти, чуття мови, сприймання її як живого організму.

Як слушно зауважує Г.М. Вокальчук у вступі до “Короткого словника авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття”, “дослідження складу, структури, семантики, функцій неологічної лексики висвітлює складні проблеми загальної теорії слова і сприяє вивченню конкретних питань лексикології, граматики, стилістики”.

Лексикографічні джерела в сучасному інформаційному просторі посідають чільне місце. Появу такої праці, в якій зібрано авторські поетичні новотвори ХХ ст., треба всіляко вітати.

Словник авторських неологізмів репрезентує можливості словотвірної системи української мови, її практичне втілення в індивідуальному мовомисленні. При цьому варто враховувати специфіку поетичного слововживання, в якому відбивається поетична мовна картина світу. Індивідуально-авторські неологізми в мові поезії не можуть претендувати на входження їх у загальномовний словник. Залишаючись okazіональними словами, вони засвідчують свою незвичність, “неологічність” саме на тлі узуальних, загальноновживаних слів. Серед авторських неологізмів можна помітити утворення з різним ступенем okazіональності, оригінальності, незвичності. Встановлюючи ієрархію okazіональності неологізмів, очевидно, не варто шукати причин, чому не всі інновації стають загальноновживаними: їхня функція, призначення полягає не в тому, щоб стати “надбанням мовного колективу”, а в тому, щоб виявити механізми оновлення словотвірних типів, привернути увагу до незвичного слова, актуалізувати його внутрішню форму й зробити естетично маркованою.

Коли йдеться про ознаки узуальних (власне системних) неологізмів та okazіональних слів, авторка наголошує, що останні функціонують “поза лексичною системою мови” (с. 17). Чи не надто категоричне твердження? Адже практично критерієм виступає відсутність слова у сучасних словниках, а повнота будь-якого словника, як відомо, річ умовна. Чимало потенційних слів, що й не сприймаються як неологізми, не потрапляють у словники. Віднесення їх до авторських новотворів потребує додаткових аргументів: чому, скажімо, вважати неологізмом *правичність*, коли

є прикметник *правічний* або зараховувати до неологізмів слово *правітчизна*, коли до реєстру узуальної лексики належить слово *прабатьківщина*?

Жива мова – це неперервний процес словотворення, особливо активний у розмовній сфері, сфері невимушеного спілкування. Якщо зважати на те, що розмовний стиль – це основа, на якій вибудовується вся система функціональних стилів, то в зафіксованих авторських неологізмах, справді, часто простежується розмовне джерело, так само як фольклорне, уснопоетичне.

Поезія активно використовує складні та складені номінації, що заступають поширені описові конструкції. У загальнономовних словниках вони, як правило, не фіксуються, а як авторські неологізми становлять актуальну мовознавчу проблему.

Авторка приймає таку гіпотезу: okazіональним словам властива утворюваність (прозора мотивація!), ненормативність (часткове підтвердження цього – відсутність у словниках), функціональна одноразовість, номінативна факультативність, індивідуальна належність, словотворча похідність. Складені номінації (юкстапозити) – характерний продуктивний спосіб творення іменників і прикметників, рідше – прислівників, ще рідше – дієслів. Ця системно-мовна ознака характерна й для індивідуально-авторського словотворення.

Особливу увагу дослідниці привертають неосемантизми. Вона слушно посилається на думку В.С. Ващенко про контекстуальну реалізацію певних семантичних варіантів слова, що з'являються як індивідуально-авторські, а потім переходять у факти загальнономовного словника.

Семантичних неологізмів у художній мові значно більше, ніж словотвірних okazіоналізмів, які становлять “закритий” список перелічених слів. Семантичні неологізми – відкритий ряд новотворів. Але семантичні неологізми потребують і відповідного прочитання, сприймання. А в словнику – відповідного тлумачення. На жаль, про семантичні неологізми небагато можемо дізнатися із словника.

До реєстру Словника внесено графіосемантичні okazіоналізми, а також квазіномінації, коли ціла синтаксична конструкція зливається в цілісно оформлене слово.

Створення словника авторських неологізмів української по-

езії ХХ ст. сприяє розвиткові теоретичних досліджень поетичної мови, а також практичним проблемам лінгвостилістичного аналізу художніх текстів. За умов, коли нехудожні стилі української літературної мови ХХ ст. розвивалися фактично як стилі “перекладні”, певною мірою вторинні, художній стиль репрезентував можливості творення нових номінацій на ґрунті національно-мовних джерел. Свідченням цього є тексти поезії ХХ ст., мовна практика митців слова. Навіть тоді, коли поети сповідують відхід від мовно-літературних традицій і проголошують принцип заперечення творчого досвіду попередників, вони послуговуються способами словотворення національної мови. Особливості частиномовного оформлення лексичних неологізмів підтверджують, що неологізація поетичного словника відбувається за законами словотворення української літературної мови.

Словник індивідуальних поетичних неологізмів фактично не вичерпний, так само як не вичерпні семантичні трансформації лексичних одиниць у практиці спілкування, у конкретних слововживаннях. А втім, копітка робота Галини Вокальчук мала на меті обмежити певними хронологічними і кількісними рамками масив поетичних неологізмів ХХ ст. Зібрані нею понад шість тисяч авторських новотворів дають змогу простежити загальні тенденції поетичного словотворення в українській літературній мові ХХ ст. Зокрема, чітко вимальовується словник традиційної поетичної лексики, яка потрапляє в словотвірні поля неологізмів. Це новотвори, пов’язані з назвами таких природних стихій, як *вітер*, *сонце*, *дощ*, *блискавка*, *ґрім*, наприклад: *вітер-блакить*, *вітер-брат*, *вітер-весновій*, *вітер-віртуоза*, *вітер-вітровина*, *вітер-вітрюга*, *вітер-волокіта*, *вітер-гетьман*, *вітер-густовій*, *вітер-дитина*, *вітер-дудар*, *вітер-кінь*, *вітер-лист*, *вітер-могу́та*, *вітер-опанча*, *вітер-перегоні́ць*, *вітер-плітка́р*, *вітер-поку́тник*, *вітер-похо́жай*, *вітер-пусту́н*, *вітер-сатана*, *вітер-сум*, *вітер-тать*, *вітрилити*, *вітрові́ння*, *вітрого́лосий*, *вітролетний та ін.*; *дощ-хлю́щ*, *дощ-еня́тко*, *дощизна*, *дощина*, *дощина-блискі́тка*, *дощисько*, *дощ-крапоті́ння*, *дощ-мочар*, *дощ-наву́тиння*, *дощово*, *дощовитий*, *дощик-росичка*, *дощоросно*, *дощосі́ч*.

З основами слів *сонце*, *сонячний* зафіксовано до 90 поетичних новотворів. На відміну від новотворів із компонентами *вітер*, *дощ*,

які утворюють із доданими іменниками складну назву, номінації з частиною *сонце* структурно різноманітніші, пор. *сонцевісний, сонцегін, сонцезвукій, сонцекрилий, сонцепілля* і под.

Словотвірна потужність основ таких лексем, як *білий, буйний, зелений, золотий*, виявляється в складних назвах на зразок *білоквітий, білоодежно, буйнодужий, буйномрійний, буйнохмарно, зеленокрилий, зеленошумний*, так само зумовлена функціонуванням традиційних, зокрема й фольклорних, поетизмів, частотних у мові української поезії. У створених складних словах автори актуалізують першу або другу основу. Часто обидві основи спричиняються до народження слова, яке потенційно належить до словника поетизмів. Більший чи менший ступінь незвичності, оригінальності, а водночас поетичності слова залежить не лише від його входження в типову словотвірну парадигму традиційних поетизмів, а й від сприймання, оцінки читача. Хоча чинник суб'єктивного сприймання досить суттєвий, проте за наявності кількісного показника, а також формування розгалужених словотвірних парадигм об'єктивність виокремлення авторських новотворів зростає.

В укладеному словнику простежуємо функціональне навантаження перших частин складних слів *много-, перво-, сто-, все-*, а також префіксів *роз-, о-*. Крім того, що зафіксовані неологізми показові для поетичного жанру, вони несуть на собі відбиток характерних ідіостилів. Наприклад, стилеві І. Драча властиві іменники середнього роду з виразною семантикою збірності на зразок *громов'я, хмаров'я*: *І я спитаю – чом ви мовчите / Коли я вам підняв таке громов'я / І горе люду, чорне і тверде, / Боров, як борють власне безголов'я?!*

За утворенням *вседорога, всеживий, всенаучений, всенезустріч, всенепогасний, всенищівність, всеобрушати, всепам'ятний, всепекельний, всепереліт, всеспадний, всечекання, всечулий, всещедрий*, ілюстрованими поезією В. Стуса, простежується характерна ознака поетового ідіостилу. Хоч подібні слова з першою частиною *все* трапляються і в інших авторів, проте саме в мовотворчості В. Стуса зафіксовано і кількісну перевагу, і структурну різноманітність цих новотворів, наприклад: *...доля – / Всепам'ятна, всечула, всевидюща – нічого не забуде, не простить; Сосна пливе із ночі і росте, / як полохке вітрило всечекання; Ламка і витка всеспадна вседорога.*

Подібно до складних слів із першим компонентом *все-* експресивності з компонентом *сто-* інтенсифікують ознаку, виражену твірною основою. Цю властивість складних слів із компонентом *сто* активно використовують поети, проте найпоказовіші новотвори в поезії І. Драча: *стоболісний, стоголосіння, стозвукій*. На утвореннях із компонентом *сто-* простежується українська поетична традиція – від 20-х років ХХ ст. через поезію 40-50-х років, до шістдесятників і пізніше. На жаль, не потрапив до виявленої словотвірної парадигми неологізм П. Тичини: “Стоїть *сторотерзаний* Київ і двісті-розіп’ятий я”. Життя цього авторського неологізму продовжив Іван Гнатюк, пор. приклад, зафіксований у Словнику епітетів української мови: “Тривожно завмер *сторотерзаний Київ*”. Можна спостерігати поширення деяких форм у поезії авторів–представників одного покоління, наприклад, наявне в реєстрі новотворів дієслово *ословитися* – це не лише неологізм І. Драча, а й М. Вінграновського, пор.: *Ословсь до мене словом*.

Перегуки поетичних поколінь відзначаємо у функціонуванні слів, які мають однакову словотвірну модель, пор. *бурхливоморе, осінньовечір*. Я хтів би знати – що є життя? / Хто засвітив на небі зорі? / В натхненному *бурхливоморі* / Сумує людське почуття (М. Семенко); У сутінках століть присів на пень / *Осінньовечір* – праці вічний прашур... (А. Таран).

Показові для мови поезії ХХ ст. новотвори з префіксом *о-* виступають характерною ознакою індивідуальної мовотворчості М. Семенка: *оалесний, об’інтимівишись, обажнутий, обатмосферити, обганяльність, обілосніжений, отазечено, отазонений, огнилювати, оелектричений, оескізнений, оковдрити, олюстрений, осамотити, осамотитися, отеатрений, ошедеврений* і под.

Оскільки в поетичній мові слово підпорядковується законам ритміки звучання, спостерігаємо використання словотвірних варіантів, зумовлених відповідними асоціативними зв’язками слів у тексті. Наприклад, до форми дієприкметника *осончений*, зафіксованої в кількох авторів, подано в словнику форму *осончений*, яку вживає Яр Славутич і яка мотивована відповідним контекстом: *Де ж моя осончена Золота Херсонщина?* Так само як звукові асоціації з назвою *Херсонщина* викликали появу дієприкметника *осончена*, авторський неологізм М. Вінграновського у *гримині* з’явився під впли-

вом звукової кореляції в далині: “Я знаю: соняшники карі / І карий грім у *гримині*, Та чемодан у автокарі, / І ти, як свічка, в далині”. До речі, можна дискутувати з авторкою словника щодо вихідної форми іменника жіночого роду *гриминь*. По-перше, за парадигмою іменників жіночого роду на *-инь* мало б бути *гриминь* (пор. *блискотинь*), а не *гриминь*, по-друге, наявне в тексті слово *далина* підказує іншу модель – *гримина*, що має зайняти місце реєстрового слова.

А втім, встановлення вихідної форми авторського неологізму – це творчий процес, далеко не однозначний, мотивований багатьма чинниками. Авторські загадки – це загадки мови, її потенційних можливостей.

Укладання словника поетичних неологізмів потребувало різнобічної підготовки автора – знання текстів, уміння інтерпретувати мініконтексти, з яких виводиться вихідна форма певної частини мови, тощо. Варто відзначити й важливість інформації (щоправда, така інформація подається зрідка) про співвідносність зафіксованого неологізму із загальнолітературною чи фольклорною формою.

Як видається, слово *стороність* у Драчевому слововживанні *Двадцятєро лине в гості / Из рідної стороності* є фольклорним утворенням. Словотвірний потенціал української мови активно використовуються в народній пісні, де маємо чимало характерних суфіксальних варіантів слів. Інтерпретовані як авторські новотвори, деякі слова все-таки належать до народнопісенних джерел.

Крім незаперечного теоретичного значення, праця Галини Вокальчук “Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект)” має і практичне значення. Вона дає змогу ідентифікувати індивідуальні новотвори, виявляти внесок поетів у розвиток поетичного словника. Крім того, її може використовувати вчитель з метою виховання чуття слова, розвитку мови учнів. Можна передбачити вправи: утворити від певних основ можливі похідні слова або поповнити певну тематичну групу слів новими номінаціями. Урізноманітнять роботу зі словом і такі можливі завдання:

1. Дати тлумачення слова-неологізму.
2. Навести приклади словосполучень із словом-неологізмом.

Отже, словник прислужиться вчителю в його практичній роботі з розвитку мови учнів.